

ИСЛОМДА НИКОҲНИНГ ТУГАТИЛИШ АСОСЛАРИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ОҚИБАТЛАРИ

ПОРЯДОК И ПОСЛЕДСТВИЕ РАСТОРЖЕНИЯ БРАКА В НОРМАХ ИСЛАМСКОГО ПРАВА

THE ORDER AND CONSEQUENCE OF DISSOLUTION OF MARRIAGE IN THE NORMS OF ISLAMIC LAW

Калит сўзлар: оилавий масалалар, никоҳ муносабатлари, талоқ, идда, нафақа, Қуръон, Ҳадис.

Ключевые слова: семейные проблемы, брачные отношения, расторжения брака, идда, обеспечение, Коран, Хадисы.

Key words: family problems, matrimonial relationships, divorce, idda, provision, Qur'an and Hadiths.

Барча ҳуқуқий тизимларда оилавий муносабатлар борасидаги нормалар ичида никоҳни тугатиш масаласи энг муҳим нуқталардан бири ҳисобланади. Лекин уларда бу масалага ёндашув ҳар хил. Аслида барча ҳуқуқий тизимларнинг эътибори никоҳни сақлашга ва эр-хотинлик риштасининг адабийлигини таъминлашга қаратилган. Ислом ҳуқуқида ҳам аслида никоҳни бекор қилиш тақиқланган бўлиб, фақат зарурат учунгина бунга рухсат берилган. Зеро, ислом динида никоҳ муқаддас, оила эса бузилмас, деб эътироф этилади, эркак билан аёл ўртасидаги боғланиш муқаддаслиги ҳимоя қилинган. Ислом ҳуқуқида оилавий ҳаётни давом эттириш, унда кўзда тутилган мақсадларни рўёбга чиқариш мумкин бўлмай қолгандагина сўнгги чора сифатида ажрашишга рухсат берилади. Бу борада Пайғамбар (с.а.в)дан келтирилган қуйидаги ҳадиси шарифлар машҳурдир: «Уйланишлар, талоқ қилманглар, чунки талоқ сўздан Раҳмоннинг арши ҳам ларзага келади», «Ҳалол нарсалар ичида Аллоҳга хуш келмайдигани талоқдир» [1:445].

Бурҳонуддин Марғинонийнинг «Ҳидоя» асарида шундай дейилади: «Талоқ аслида тақиқланган. Аммо зарурат учун унга рухсат берилган» [2].

Демак, никоҳни бекор қилиш ислом ҳуқуқшунослари фикрларига кўра аслида тақиқланган иш бўлган. Аммо баъзи ҳолларда эр ва хотин биргаликда ҳаёт кечири олмай қолгандагина никоҳни бекор қилишга рухсат этилади.

Ислом ҳуқуқида никоҳ қуйидаги ҳолатларда бекор қилинади: томонлардан бири вафот этса, талоқ оқибатида, хулуъ ва тафриқ орқали, ийло, зиҳор, мулоъана натижасида.

Талоқ ва унинг турлари. Эрнинг хотинни талоқ қилиши оқибатида никоҳнинг тугатилиши ислом ҳуқуқи бўйича никоҳни тугатишнинг энг кенг тарқалган ва мураккаб туридир. Талоқ қилиш ҳуқуқи эркакка берилган, чунки табиатан эркаклар аёлларга нисбатан оғир, босиқ, ҳар бир ишнинг оқибатини ўйлаб қиладиган ва оилани оғир-енгил кунларида сабр-тоқат билан бошқариб борадиган кишилардир [3:773].

Ислом ҳуқуқи бўйича талоқ қилиш ҳуқуқи эрга берилганлиги таъкидлаб ўтилди. Аммо бундай ҳуқуққа фақатгина ақли расо ва балоғатга етган киши – эр эга бўлиши мумкин. Ақли норасо ва балоғатга етмаган эр талоқ қилиш ҳуқуқига эга эмас.

Спиртли ичимликларни ёки наркотик моддаларни истеъмол қилиш оқибатида ақли-хушини йўқотган маст кишининг талоғи ўтимли бўлиши ҳақида ислом ҳуқуқи уламолари турлича қарашни айтадилар. Айримлар бундай маст одамнинг талоғи қонуний ҳисобланмайди ва ҳеч қандай ҳуқуқий оқибат келтириб чиқармайди, десалар, баъзи уламолар мастнинг талоғи ўтимли дейдилар [4:399–400]. «Фатовои Қозихон»да: «Хамр ва набиздан маст бўлганнинг талоғи тушади», дейилади [5:286]. «Фатовои Қозихон»нинг «Ёзиш билан талоқ қилиш» ҳақидаги фаслида айнан бугунги техника ривожланган кунимиз учун бирмунча аҳамиятли бўлган қуйидагилар баён этилади: «Ёзишнинг икки тури бор: Аниқ: ўқиш ва тушуниш мумкин бўладиган қилиб саҳифа, девор ёки ерга ёзишдир. Ноаниқ: ўқиш ва тушуниш мумкин бўлмайдиган бўлиб, ҳаво, сув ёки бошқа бирор нарсага ёзиш ҳисобланади. Ёзишнинг иккинчи «ноаниқ» турида қалбда қатъий ният қилинмаган бўлса, талоқ тушмайди. Агар ёзув ўқиш мумкин бўлган даражада аниқ ёзилиб, талоқ ният қилинган бўлса талоқ тушади, акс ҳолда йўқ. Ёзувнинг биринчи турида, яъни «аниқ» ҳолатда эса ният қилинган ёки ният қилинмаганидан қатъи назар талоқ тушади. Ёзилган нарса ҳеч қачон бекор бўлиб қолмайди. Талоқни ёзгач, уни жўнатган, «Сен талоқсан» деб ёзган бўлса ўша ёзган вақтидан бошлаб талоқ тушади, идда лозим бўлади.

Агар талоқни ёзувнинг етиб боришига боғласа, яъни: «Сенга шу мактубим етиб борса, етиб борганда сен талоқсан» деса, аёлга унинг ёзуви етиб бормаса талоқ тушмайди. «Сенга бу мактубим борса сен талоқсан» деб ёзган бўлса, аёлга ёзув етиб

бориб, у ўқиган ва ўқимаганидан қатъи назар талоқ тушади».

Талоқ ҳуқуқий оқибатларига кўра боин ва ражъий талоққа, боин талоқ ҳам кичик ва катта боин талоққа бўлинади.

Ражъий – қайта ярашиш мумкин бўладиган талоқ бўлиб, биринчи ёки иккинчи маротаба бўлса, эр идда тугамасидан туриб ҳар қандай сўз ёки иш-ҳаракат билан никоҳсиз, маҳрсиз аёлни ўз ихтиёрига қайтариб олиши мумкин.

Кичик боин – эр аёлга яқинлик қилмай талоқ қилса ёки киноя сўзлар билан ажрашса ёки ражъий талоқ қилиб, идда ичида қайтариб олмаса, бунда янги никоҳ ақди ва маҳр билан қайтариб олиш мумкин.

Катта боин – уч талоқдан иборат бўлиб, ундан сўнг эр-хотин умуман яшаши мумкин эмас, фақат аёл бошқа эрга тегиб, ажрашса ё эри ўлса, биринчи эри билан никоҳланса бўлади.

Хулуъ ва тафриқ. «Хулуъ» сўзи луғатда «ки-йимни ечиш» маъносида кўпроқ ишлатилади. Шариатда эса, хотин кишининг бирон моддий нарса бериб, эри билан ажрашишига «хулуъ» дейилади.

«Фатовои Қозихон», «Ҳидоя» ва «Хулосат ал-фатово»да хулуъ боиндир, дейилган, яъни хулуъ қилинган аёлга бир боин талоқ тушади [6].

Демак, хулуъ – бу аёл ташаббуси билан ўзаро келишув асосида никоҳни бекор қилишдир. Унинг талоқдан фарқи шундаки, никоҳ томонларнинг ўзаро хоҳиши асосида тугатилади. Ушбу шартноманинг асосий шарти шундаки, эр хотиндан унга берган маҳрини қайтариб олади ёки хотин эрига моддий мукофот беради. Бу, албатта, эр ва хотинни ушлаб турган маҳр ва бошқа эрнинг мулкӣ мажбуриятларидан воз кечиш орқали аёл никоҳни бекор қилишга тайёрлигини кўрсатади. Бундан ташқари баъзи ҳолатларда аёлнинг қўшимча мулк беришга розилиги ҳам оиланинг бирлиги ва иноқлиги йўқлигини кўрсатади. Шу сабабли ислом ҳуқуқида никоҳ бу шаклда ҳам бекор қилинади. Аслида бундай оғир шартларни қўйиш билан бир томондан моддий бойликка ҳирс қўйган аёлнинг истаги, иккинчи томондан эрнинг оила ва моддий бойликдан бирини танлаши орқали унинг оилага бўлган муносабати аниқланади. Бундай ҳолатдаги оиланинг давом этиши ва тинч ҳаёт кечириши қийин.

Агар аёл хулуъ орқали никоҳни бекор қила олмаса ва эрининг ҳар қандай кўринишдаги зулми остида қолиб кетса ёки бошқа бир сабабларга кўра оилавий ҳаётни давом эттира олмаса қози

Мақолада ислом ҳуқуқида никоҳни бекор қилиш шартлари ва унинг ҳуқуқий оқибатларининг мазмун-моҳияти, никоҳ бекор қилингандан кейинги томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, уларнинг моҳияти, ўзига хос хусусиятлари ва ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маданий асослари таҳлил этилган.

В статье анализируется порядок и последствие расторжения брака в нормах исламского права, значимость прав и обязанностей сторон после развода, их своеобразные свойства, социально-экономические, культурно-просветительские основы.

This article analyzes the order and consequence of divorce in the norms of Islamic law, the importance of the rights and obligations of the parties after the divorce, their peculiar properties, socio-economic, cultural and educational background.

(суд)га мурожаат қилиб никоҳни бекор қилиши мумкин. Бундай бекор қилиш шакли **«тафриқ»** ёки «фасх» дейилади. Тафриқда асосан аёл қозига мурожаат қилади. Баъзи ҳолларда ўз-ўзидан никоҳ бекор қилинадиган ҳолатлар юзага келса қози фақат бу ҳолатни тасдиқлаб, никоҳнинг бекор қилинганлигини расман эълон қилган.

Ислом ҳуқуқи манбаларида келтирилишича, ҳанафий мазҳабида аёлнинг талаби билан никоҳнинг бекор қилиниши учун қози томонидан инобатга олинadиган сабабларнинг мавжуд бўлиши муҳим. Масалан, эр-хотиннинг бирида жисмоний камчилик ёки нуқсоннинг мавжудлиги натижаида жинсий алоқанинг йўқлиги (бу ҳақда даъвогар никоҳдан олдин беҳабар бўлган бўлса); эрнинг маҳрни бермаганлиги; эр қарамоғида бўлган хотиннинг таъминоти билан боғлиқ мажбуриятларини бажармаслиги; узоқ вақт мобайнида эрнинг хотинга нисбатан золимларча муносабати; эр-хотиннинг феъллари бир-бирига тўғри келмаслиги каби сабаблар орқали никоҳ қози томонидан бекор қилиниши мумкин [7:337].

Ийло йўли билан никоҳни бекор қилиш. «Ийло» луғатда «қасам ичиш» маъносини англатади. Шариатда эса, эрнинг хотинига тўрт ой ёки ундан кўп муддат жинсий яқинлик қилмасликка қасам ичишига айтилади. «Хотинларидан ийло қилганлар учун кутиш тўрт ойдир. Агар қайтсалар, бас, албатта, Аллоҳ мағфиратли, раҳмли Зотдир. Ва агар талоқни қасд қилсалар, бас, албатта, Аллоҳ Эшитувчи, Билувчи Зотдир». («Бақара» сураси, 226–227-оятлар)

Абу Ҳанифа мазҳаби бўйича, тўрт ой ўтиши билан ражъий талоқ тушади. Эрнинг талоқ қилиши

шарт эмас. Агар эр ичган қасамида турмаса, унга қасам каффорати вожиб бўлади.

Зихор йўли билан никоҳни бекор қилиш. «Зихор» сўзи «зоҳр» сўзининг ўзгичан олинган бўлиб, инсоннинг орқа бел томонини билдиради. Шариатда эса, эрнинг ўз хотинига «сен мен учун онамнинг орқа бел томони кабисан» – дейишига айтилади. Бу тўғрисида, хотиним онам каби ҳаром бўлсин, деган маънони англатади. Уламоларнинг таъкидлашича, «зихор» фақат арабларга хос одат бўлиб, бошқа халқларда бу одат йўқ экан. Ушбу одатлар кишилар бидъат ва хурофотга берилиши оқибатида уларнинг ақллари ҳам тубанлашиб қолишини кўрсатади. Чунки ақли-ҳуши жойида бўлган одам ҳеч қачон бир оғиз сўз билан хотини онасига айланиб қолишини қабул қила олмайди. Бу ҳолатда ҳам агар эр ичган қасамида турмаса, унга қасам каффорати вожиб бўлади.

Мулоъана йўли билан никоҳни бекор қилиш. «Лиъон» (мулоъана) сўзи «лаънатлашиш» маъносини англатади. Шариатда эса, хотинини зинода айблаб, гувоҳ келтира олмаган вояга етган ақли расо эрнинг ва зинони рад этган хотиннинг қози олдида бир-бирларини лаънатлашларига айтилади [8:346]. «Ўз жуфтларига (бўхтон) тоши отиб, фақат ўзларидан бошқа гувоҳлари бўлмаганлар эса, бас, улардан ҳар бирининг гувоҳлиги Аллоҳнинг номи ила тўрт марта, албатта, у ростгўйлардан эканлиги ҳақида шохидлик беришдир». «Бешинчисида эса, агар ёлғончилардан бўлса, унга Аллоҳнинг лаънати бўлишини (айтишдир)». «Ва у (аёл)дан азобни қайтарадиган нарсаси Аллоҳнинг номи ила тўрт марта, албатта, у (эр) ёлғончилардандир, деб шохидлик беришдир». «Бешинчисида эса, агар у (эр) ростгўйлардан бўлса, ўзи (аёл)га Аллоҳнинг ғазаби бўлишини (айтишдир)» («Нур» сураси, 6–9-оятлар). Демак, эр хотинини зинокорликда айблаганда айбни тўрт кишининг гувоҳлиги билан исботлаши лозим бўлади. Эр гувоҳлари бўлмаган ҳолда ўз хотинини зинода айбдор эканлигини исботлаш учун қози ҳузурида «Нур» сурасининг 6–7-оятига кўра Аллоҳ номи билан тўрт марта қасам ичиб, агар хотинига туҳмат қилаётган бўлса, Аллоҳнинг лаънатига учрашини айтиб, бешинчи қасамни ичиши лозим.

Хотин эри ҳақ эканлигини тан олмаса эрнинг даъвосини инкор қилиб худди шу тарзда у ҳам қасам ичади («Нур» сураси 8–9-оятлар). Бу ҳолат никоҳни тугатиш учун асос бўлади. Қози эр билан хотинни ажратиш ҳақида қарор қабул қилади. Ушбу ҳолда талоқи боин бўлади.

Агар эр хотинига туҳмат қилаётганлиги аниқланса ўзининг ёлғон сўзлаганига иқдор бўлмагунча қамоқда сақланади. У ёлғон гапирганига иқдор бўлса хотинга нисбатан қилинган даъво рад этилиб, унинг пок эканлиги тасдиқланади. Агар хотинига зинокорликни туҳмат қилганини ўз ихтиёри билан бўлинига олса унга саксон дарра урилади. Шундан сўнг эр-хотинлик муносабатлари тикланиши мумкин.

Никоҳни ҳар қандай йўл билан бекор қилишда шариат аёлларни ҳимоя қилиб, уларнинг обрўсини, уларга бўлган ҳурматни сақлаб қолишни тавсия этади. Ислом ҳуқуқи «чиройли суратда ажралиш»ни, яъни эр-хотин бир-бирини беҳурмат қилмай, хусусан, аёлни бошқалар назарида қора қилмай, унга кейин бошқалар талабгор бўлишини назардан қочирмасдан, унга никоҳ сабабли берилган маҳрдан олиб қолмай ажралишни буюради [9].

Ислом ҳуқуқига кўра оиланинг тугатилиши никоҳ бекор бўлиши асосларининг қай бири татбиқ этилганидан қатъи назар томонлар ўртасида маълум ҳуқуқ ва мажбуриятларни юзага келтиради. Ушбу ҳуқуқ ва мажбуриятларга собиқ эр-хотин ва оиланинг бошқа аъзолари томонидан тўлиқ риоя қилиниши жамиятда инсонлар ҳаётининг никоҳдан кейинги даври учун муҳим моддий ва маънавий аҳамият касб этади. Улар қуйидагилар: идда, нафақа, мерос.

Иддага доир ҳуқуқ ва мажбуриятлар.

«Идда» сўзи араб тилида «санаш» маъносини англатади. Истилоҳда эса эридан ўлим ёки талоқ туфайли ажраган аёл бошқа эрга тегмасдан кутиб турадиган оралиқ муддатга айтилади. Идда аслида ўлган эрнинг хотираси ва ажрашган эр билан ўтган ҳаёт ҳурмати учун, энг муҳими – аёл ҳомиладор эканлигини аниқлаш учун шариатда белгиланган муддат [10:348].

«Талоқ қилинган аёллар ўзларига қараб, уч ҳайз муддати (ўтишини) кутиб ўтирадилар. Агар улар Аллоҳга ва охират кунига ишонсалар, бачадонларида Аллоҳ яратган нарсаси (ҳомила ёки ҳайз)ни яширишлари ҳалол (иш) эмас». («Бақара» сураси, 228-оят). «Ҳомиладорларнинг (идда) муддатлари ҳомилаларини қўйишлари (кўзи ёришлари)дир. Кимки Аллоҳга тақво қилса, (Аллоҳ) унинг ишини осон қилур». («Талоқ» сураси, 4-оят). Ушбу оятлардаги ҳукмлар эри билан бирга яшаган, ҳайз кўрадиган ва талоқ қилинган аёлларга оиддир.

Никоҳдан сўнг бирга яшамай туриб, талоқ қилинган аёлларнинг ҳукми:

«Қачонки, сизлар мўминаларни никоҳингизга олсангиз-у, сўнгра уларга «тегиш»дан илгари уларни талоқ қилсангиз, у ҳолда сизлар учун уларнинг зиммасида санайдиган идда йўқдир». («Азҳоб» сураси, 49-оят).

Эри ўлган аёлнинг идда муддати қуйидаги оят билан белгиланган:

«Сизлардан вафот этиб, хотинларини қолдирган бўлсалар, (бева хотинлари) тўрт ою ўн кун ўзларини кузатиб (идда сақлаб) ўтирадилар». («Бақара» сураси, 234-оят).

Ислом ҳуқуқида эрдан ажраган ёки эри вафот этган бева аёл «идда» муддати ўтмагунча янги никоҳ туза олмайди. Идда муддати аёлнинг ҳомиладорлигини аниқлаш ва насл аралашиб кетмаслиги учун белгиланган бўлиб, ушбу муддат тугагач, ҳомиладор эмаслиги аниқланганидан сўнг бошқа никоҳга киришига рухсат этилади. Чунки турмуш қураётган аёл ҳомиладор бўлмаслиги керак. Агар у ҳомиладор бўлса, фарзанд туғилгач, бу ҳолат аёлнинг оилавий ҳолатига таъсир этиши ва боланинг насаби аниқланмай қолиши мумкин.

Ислом ҳуқуқида идда сақлаш жойи, идда муддати даврида эр-хотин ўртасидаги муносабат, хотиннинг ўзини қандай тутиши каби масалалар билан боғлиқ қоидалар батафсил баён қилинган. Умумий қоида бўйича эри тамонидан талоқ қилинган хотин талоқ қилинган вақтида қаерда яшаган бўлса ўша ерда, эри вафот этган хотин ўлим содир бўлган вақтда қаерда истиқомат қилган бўлса ўша ерда идда сақлайди. Агар ушбу ерда хотин учун яшаш ноқулай бўлса; турар жойнинг меросхўрлари ўртасида тақсимланиши натижасида жой торлик қилиб қолса; унинг ҳаёти, соғлиги, ор-номуси, боласи, мулки учун хавфли бўлса; турар-жой маълум муддатга ижарага олинган бўлиб муддат тугаган бўлса ёки аёлнинг ижара ҳақини тўлаш имконияти бўлмаса; турар жойнинг бузилиб кетиш хавфи бўлса ёки у ерда туришга аёл кўрқса, у мазкур турар жойдан чиқиб кетиши ва ўзи хоҳлаган жойда идда сақлаши мумкин [11:350].

Назаримизда эрдан ажраган ёки эри вафот этган бева аёл учун «идда» муддати белгиланишининг маънавий аҳамияти ниҳоятда катта. Идданинг белгиланиши биринчи навбатда оилани сақлаб қолиш учун яна бир имконият сифатида ҳамда фарзанд насабини белгилашдаги асосий мезон нуқтаи назаридан жамиятда маънавий соғлом муҳитга таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Идда муддати ўтмагунча янги никоҳ тузиш мумкин эмас. Идда

муддатида аёлнинг ҳомиладорлиги аниқланиб насл аралашиб кетмаслигининг олди олинади ва ушбу муддат тугагач, ҳомиладор эмаслиги аниқланганидан сўнггина бошқа никоҳга киришига рухсат этилади.

Нафақага оид ҳуқуқ ва мажбуриятлар. «Нафақа» сўзи лугатда «сарфлаш» маъносида ишлатилиб, фақатгина ижобий маънода қўлланилади. Истилоҳда эса кишининг ўз қўли остидагиларини, яъни хотини, болалари, ота-онасининг моддий эҳтиёжлари (озиқ-овқат, кийим-кечак ва уй-жой)ни таъминлаши тушунилади [12:610].

«Нафақа, – дейилади «Ҳидоя»да, – эр-хотинликнинг таянчи ва оиланинг давомли бўлишининг асосий омилидир» [13:320].

Аёлга нафақа беришнинг мажбурийлиги Қуръон, сунна ва ижмо орқали белгиланган [14].

Нафақа шундай нарсаси, у фақат никоҳ вақтида эмас, балки идда вақтида ҳам вожиблигини сақлаб қолади. Ражъий талоқ иддасида ўтирган аёлнинг нафақаси эрнинг зиммасида бўлиши тўғрисида ҳеч қандай ихтилоф йўқ. Аммо боин ёки уч талоқ қилинган хотин нафақаси хусусида турлича қарашлар мавжуд. Ибн Аббос, Ҳасан Басрий, Шаъбий, Шофеъий ва Аҳмадлар ҳомила бўлмаса нафақа вожиб эмас, дейдилар. Ибн Масъуд, Иброҳим Нахайй, Саврий ва ҳанафий уламолари наздида ҳар қандай ҳолатда ҳам талоқ қилинган аёлга иддаси чиққунгача нафақа вожиб саналади [15:559].

Талоқ қилинган аёл ҳомиладор бўлса, талоқ қилувчи эр аёлни фарзанд кўргунча нафақа (таом, кийим, маскан) билан таъминлаши шарт. Зеро, Қуръони каримнинг «Талоқ» сураси 6-оятда: «Уларга (талоқ иддасини сақлаётган хотинларингизга) ўзларингиз маскан тутган жойдан тоқатингизга қараб жой берингиз ва уларни (турган жойларидан) сиқиб чиқариш мақсадида уларга зарар етказмангиз! Агар улар ҳомиладор бўлсалар, у ҳолда, то ҳомидаларини қўйгунларича, уларга нафақа бериб турингиз!» дейилган.

Меросга оид ҳуқуқ ва мажбуриятлар. Маълумки, ислом ҳуқуқшунослигида бирор киши мерос олиши учун албатта шариат эътиборга олган сабаб бўлиши керак. Ана шундай сабаблардан бири бу – никоҳ, яъни эр-хотинликдир. Бу қонуний никоҳ муносабатига киришган жуфт ўртасида мерос ҳуқуқининг вужудга келиши бўлиб, бунда эр ва хотин бирга яшайдиларми ёки алоҳида бунинг аҳамияти йўқ. Агар никоҳдан сўнг кутилмаганда эр вафот этса ҳали бирга яшамаган бўлсалар ҳам хотини унга

ворис, мабодо хотин вафот этса, албатта эр унинг вориси ҳисобланади.

Ражъий талоқ иддасида ўтирган аёл эридан мерос олади, чунки ражъий талоқ иддаси пайтида эр-хотинлик муносабати тугамайди.

Аммо боин талоқ тушган аёл эрига меросхўр бўла олмайди, чунки бундай талоқдан сўнг эр-хотинлик муносабати тугайди. Агар эр ўлим тўшагида ётган пайтида хотинини боин талоқ қилса, бу унинг хотинига мерос қолдиришдан қочиб қилган талоғи ҳисобланади. Ҳанафий мазҳабига кўра шундай талоқ тушган аёлнинг идда муддати тугамасидан эри вафот этса, у аёл эридан мерос олиш ҳуқуқига эга [16:7705].

Тадқиқотлар жараёнида кузатилдики, ислом кириб келгунга қадар жоҳилия даврида араблар аёлларни бойликларининг бир қисми деб ҳисоблаганлар. Аёлларнинг умуман меросда ҳақлари бўлмаган. Уларда фақат эркак кишигина мерос қолдириш ҳуқуқига эга бўлган. У ҳам мол-мулкни ўзи хоҳлаган шахсга қолдирган. Агар мерос қолдирувчининг тутинган отаси ёки бирор ҳомийси бўлса, ана ўшаларни ҳам ўзининг меросхўри деб эълон қилаверган. Вафот этган киши ворисни ўзи тайинлаб кетмаган бўлса, унинг мол-мулки (аёллар, болалар, касал ёки кексалардан бўлак) қабиланинг куч-қудратга эга, нуфузли бирор кимсасига ўтиб кетаверган. Ҳатто баъзилар аёлларни ҳам мерос қаторига қўшиб, ўз меросхўрига васият қилиб қолдирганлар [17].

Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, ислом ҳуқуқида никоҳ эр-хотин мулкнинг умумийлигига олиб келмайди. Бунга биноан эр-хотин ҳар бирининг мулки, у бу мулкка никоҳдан аввал ёки кейин эга бўлганидан қатъи назар, уларнинг ҳар бирининг ўз мулки бўлиб қолади. Бу принцип ислом ҳуқуқида қайд қилинган аёлларнинг мулкӣ муносабатлардаги мустақиллик принципига тўла мос келади. Бу принцип аёлларга никоҳ тузгандан кейин шахсий ва мулкӣ муносабатларда ўзининг мустақиллигини сақлаб қолиш, никоҳдан олдинги ва никоҳ давомида топилган ўз мулкни эркин тасарруф қилиш имконини берди.

Ислом ҳуқуқида эркак ва аёлнинг мулкӣ мустақиллиги белгиланганлиги билан бирга, бу ҳуқуқларни амалга ошириш учун бир қатор кафолатлар ҳам жорий қилинган. Эр ва хотин умумий ҳўжаликни бошқаришлари ва болаларининг борлигидан қатъи назар, ҳар қайсиси ўз мулкни яқка тартибда идора қилиш ҳуқуқига эга.

Ислом ҳуқуқидаги аёлларнинг мулкӣ эркинликлари ҳақида қатор тадқиқотчилар томонидан: «Мулкӣ муносабатларда, никоҳ тузиш ва никоҳни бекор қилишда ҳамда гувоҳлик беришда Қуръон аёл кишининг ҳуқуқини камситади» [18:7], дейилган хулосалар ҳам, «Ислом ҳуқуқи хотинни эрга бўйсунтиришга мажбур этади. Лекин эрнинг ҳукми фақат хотиннинг шахсига тааллуқли, унинг мулкига эмас. Оврупа феодал ва кейинчалик буржуа қонунчилиги бўйича хотиннинг мулки ва сепини эр бошқаради, ислом ҳуқуқи эса, эр-хотин мулкни қатъий ажратади. Эр хотинининг мулкни бошқаришга ҳаққи йўқ» [19:175], мазмунидаги фикрлар ҳам билдирилган.

Ҳақиқат шуки, ислом ҳуқуқига кўра аёл ўз мулкига эгаллик қилиши, молиявий шартномалар тузиши мумкин, бунда у ҳеч қандай васийликка муҳтож эмас, чунки у соғлом ақл билан иш кўради. Бу борада аёл эркак билан бир хил ҳуқуққа эга.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, эзгу мақсадлар ирода қилиниб ташкил этилган оила маълум бир жиддий ҳаётӣ сабаблар, турмушда содир бўладиган бир қатор ҳодисалар, юридик фактлар туфайли никоҳнинг тугатилишига асос бўлиши ҳам мумкин экан. Демак, никоҳнинг тугатилиши дейилганда, маълум юридик фактлар туфайли эр-хотин ўртасида вужудга келган никоҳ ҳуқуқӣ муносабатларининг тугалланиши тушунилади.

Ислом ҳуқуқида никоҳ ҳуқуқӣ муносабатига қандай юридик фактлар таъсир этишига қараб никоҳ талоқ, хулуъ, тафриқ, ийло, лиъон йўллари билан бекор қилиниши мумкинлиги аниқланди. Никоҳ қайси асослар билан тугалланишига қарамай томонларнинг никоҳдан ажралишдан келиб чиқадиган бир қатор ҳуқуқ ва мажбуриятлари қатъий белгиланган бўлиб, улар инсон ҳаётининг никоҳдан кейинги даври учун муҳим моддий ва маънавий аҳамият касб этади.

Ислом динида никоҳ муқаддас, оила эса бузилмас деб эътироф этилади, эркак билан аёл ўртасидаги боғланиш муқаддаслиги ҳимоя қилинган. Шу сабабдан ҳам, исломда эркак билан аёлнинг никоҳсиз яшашига йўл қўйилмаган. Бу ҳол мусулмонларни никоҳ ва оилага енгилтаклик билан муносабатда бўлишдан қайтарган. Лекин ислом ҳуқуқида оилавий ҳаётни давом эттириш, унда кўзда тутилган мақсадларни рўёбга чиқариш мумкин бўлмай қолгандагина сўнгги чора сифатида ажралишга рухсат берилади. Айтиш жоизки, бугунги кунда долзарб

аҳамият касб этаётган енгил-елпи оилавий ажримларнинг тобора кўпайиб бораётгани сабаблари, моҳиятини шариат кўрсатмаларини ўрганиш орқали ечимни топиш лозим бўлган масалаларда улардан истефода этиш мумкин. Ислом оила ҳуқуқида белгиланган никоҳнинг бекор бўлиши билан боғлиқ эр-хотинлик мажбуриятлари моҳиятини англаш никоҳланувчилар ўртасида оила масъулиятини оширишда, оила муқаддас даргоҳ эканини теран тушунтиришда ўзига хос аҳамиятга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. – Т.: «Ҳилол-Нашр», 2016. – Б. 445.
2. Бурҳониддин Марғиноний. Ал-Ҳидоя шарҳ бидоятул мубтадий. – Байрут.: «Дар ал-кутуб ал-илмийя», 1971. 1-2 Ж. – Б. 248.; Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. Фатовои Қозихон. – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 272.; Ифтихоруддин Тоҳир ибн Абдуллашид ал-Бухорий. Хулосат ал-фатово. 2 Ж. – Покистон.: Мактабат ар-рашидийя кутубхонаси фонди. Тошбосма. - № 72263. – Б. 73.
3. Бурҳониддин Марғиноний. Ҳидоя. – Т. 1. – Т.: «Адолат», 2000. – Б. 773.
4. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Кифоя. 2-жуз. –Т.: «Шарқ», 2011. – Б. 399-400.
5. Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. «فتاوى القضاة» (Фатовои Қозихон). – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 286.
6. Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. «فتاوى القضاة» (Фатовои Қозихон). – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 327.; Бурҳониддин Марғиноний. Ал-Ҳидоя шарҳ бидоятул мубтадий. – Байрут.: «Дар ал-кутуб ал-илмийя», 1971. 1-2 Ж. – Б. 292.; Ифтихоруддин Тоҳир ибн Абдуллашид ал-Бухорий. Хулосат ал-фатово. 2 Ж. – Покистон.: Мактабат ар-рашидийя кутубхонаси фонди. Тошбосма. - № 72263. – Б. 101.
7. Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. «فتاوى القضاة» (Фатовои Қозихон). – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 337.
8. Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. «فتاوى القضاة» (Фатовои Қозихон). – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 346.
9. Абдулазиз Мансур. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2006. «Бақара» сураси, 229, 231-оятлар; «Нисо» сураси, 20-оят.
10. Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. «فتاوى القضاة» (Фатовои Қозихон). – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 348.
11. Фахруддин Абулмахофир Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий. «فتاوى القضاة» (Фатовои Қозихон). – Байрут.: «Дарул фикр», 2010. 7-жилд. – Б. 350.
12. Биноий. Шарҳ ал-ҳидоя. – Байрут.: «Дор ал-кутуб ал-илмийя», 2000. – Б. 610. (Бундан кейин: Биноий.)
13. Бурҳониддин Марғиноний. Ал-Ҳидоя шарҳ бидоятул мубтадий. – Байрут.: «Дар ал-кутуб ал-илмийя», 1971. 1-2 Ж. – Б. 320.
14. Комил Муҳаммад. Ал-жомиъ фи фикҳ ан-Нисо. – Байрут.: «Дар ал-кутуб ал-илмийя», 1996. – Б. 264.
15. Абдулазиз Мансур. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2006. – Б. 559.
16. Ваҳба аз-Зухайлий Ал-фикҳ ал-исламий вал-адиллатуху. 10-жилд. – Сурия.: «Дарул фикр», 1997. – Б. 7705.
17. Юсупова Н.Ж. Исломда аёл ҳуқуқлари. Монография. – Т.: «Академия» ноширлик маркази, 2006. – Б. 29.
18. Шайдулина Л.И. Коран и шариат о положении женщины в семье и обществе: Автореф. дисс.... канд. ист. наук. – М.: 1963. – С. 7.
19. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII–XV веках. – Л.: Изд. Ленингр. Уна, 1966. – С. 175.

Nigora YUSUPOVA,

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
«Ijtimoiy-gumanitar fanlar» kafedrası dotsenti,
yuridik fanlar nomzodi.*

